դէպի լուսեղէն միջավայր մը, ուր կ'ապրին հրեշտակները, ուր հաւատքը լուսաւոր ներդաշնակութիւն մըն է եւ ուր, հոգերգու բանաստեղծին համաձայն,

«Պարարտացան դաշտք արդարութեամբ,
Եւ գեղեցկացան անապատք
Մաքուր կուսութեամբ»:

«Այս էջերը ողողուած են բանաստեղծի եւ բանաստեղծ սուրբի ոգեկան սիրոյ աւիւնով. անոր խօսքերը դեռ այսօր ալ կրնան հոգեկան սնունդ ըլլալ եւ բերկրանք պատճառել: Հոգիի լոյսը, որ իր մէջ կը միաձուլէ միտքը եւ հաւատքը, հոգեպարար է եւ չի խամրիր ժամանակի տեւողութենէն»:

Իսկ ազգային գեղարուեստական եւ գրագէտ–բանաստեղծ՝ Վահրամ Մաւեան, անձնական նամակի մը մէջ, ընդգծելով մշակութային, գեղարուեստական եւ թարգմանչական արժէքը, հետեւեալ օրատարուխ տողերով կ'արտայայտէ իր զգացումները Հայր Ճանաչեանի գործի մասին. «Շօշափելի նոր ապացոյց մը, կը գրէ ան, իրենց դարաւոր առաքելութեան հաւատարիմ մեր սիրելի Մխիթարեաններուն: Մեծ Հայրապետի յիշատակին վայել տուրք մը՝ որուն յաջող իրագործումին համար պայման էր ե'ւ բանաստեղծ ըլլալ ե'ւ հոգեւորական, կարենալ նախ հարազատորէն ապրելու՝ եւ ապա օտար լեզուի մը փոխադրելու համար կրօնաբոյր խորհուրդն ու մթնոլորտը: Ձեմ կարծեր թէ այսքան ծաւալուն կերպով – եւ որակաւոր թարգմանութեամբ – Շնորհալին ցարդ ներկայացուած ըլլայ օտարներուն»:

Նման յաջող հատորի մը հրատարակութեամբ, օտար հասարակութեան կը տրուի ուրախութիւն պատեհութիւն մը՝ մօտէն ծանօթանալու լուսաշող Հայրապետին կենսագրութեան, անոր հոգեկան բարձր ձիրքերուն, առանց անտեսելու բնականաբար բերած նպաստը՝ Հայ եւ միջազգային հոգեւորականութեան անդաստանին մէջ:

Հ. ՏԱՃԱՏ ԵԱՐՏԸՄԵԱՆ

ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇ
ԳԻՐՔ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ

Աշխատասիրեց
ԽՈՍՐՈՎ ԹՈՐՈՍԵԱՆ

Լաթակազմ, ՃԻ եւ 644 էջ, Երեւան, 1975: Տպաքանակ 2000: Գին 6 ռուբլի 12 կոպէկ, մօտաւորապէս 8,50 տոլար:

Մեծարժէք եւ ընտիր աշխատութիւն մըն է այս հրատարակութիւնը:

Թորոսեան իր երկու խօսքին համառօտ քանի մը տողերուն մէջ՝ մեծ դըրուատիքով կ'արտայայտուի մեր այս հին օրէնսդէտի մասին, եւ իրաւամբ:

Էջ է.ով կը սկսի «Առաջաբան» ուր կը ներկայացնէ «Հայաստանը ԺԲ–ԺԳ դարերում: Մխիթար Գոշի կենսագրութիւնը»: Գոշի ծննդեան թուականը անյայտ է, սակայն գիտենք որ մեռաւ 1213ին. ըստ Կիրակոս Գանձակեցիի՝ «Եհաս ի ի խորին ծերութիւն». ասիկա հիմ բըռնելով՝ կ'ենթադրուի որ ծնած ըլլալու է 1120–1130 թուականներուն միջեւ: Ծնած էր Գանձակ, ուրկէ այդ դարուն ընտիր հոյլ մը ունինք հայ մատենագիրներու:

Թորոսեան շահեկան կերպով, ընդհանուր գիծերու մէջ, կու տայ Գոշի կենսագրութիւնը՝ առանց նոր բան մը աւելցնելու անոր արդէն ծանօթ կեանքին մասին: Առընթեր կու տայ երկրին հետզհետէ վատթարացող վիճակը, Սելճուքներու արշաւանքներուն եւ տիրապետութեան պատճառով: Այս վիճակը պարտադրեց Հայ–Վրացական զինակցութիւն մը՝ որ ժամանակ մը յաջողութեամբ պայքարեցաւ Սելճուքներու դէմ: Թորոսեան կ'ըսէ որ այդ վիճակը մատնեց տուաւ Գոշին՝ Դատաստանագիրքը խմբագրել: Դրուատիքով կը խօսի անոր գործին սկզբունքներուն մասին, պետական, կրօնական եւայլն: Իր վերլուծումները, պարզ ու մէկին, հեշտութեամբ մատչելի են ընթերցողին:

Էջ ԻԳ. Թորոսեան՝ ինչպէս ուրիշ խորհրդային շրջանի գրողներ՝ աղանդաւորական շարժումները «դասակարգային» շարժումներ կը նկատէ: Եւ սակայն ցարդ մեզի չէ ապացուցուած որ աղանդաւորական մեծ ու պզտիկ շարժումները «դասակարգային» ըմբոստութեան կազմակերպութիւններ էին: Մենք այսօր ալ աշխարհի ամէն կողմը ունինք քրիստոնեայ եւ այլակրօն աղանդաւորներ, որոնց նպատակներուն մէջ «դասակարգային» ոչինչ կը գտնենք: Նոյնիսկ ունինք հայ աղանդաւորներ՝ որոնք հեռաւոր կապ մ'իսկ չեն պահեր որեւէ «դասակարգային» ըմբոստութեան հետ:

Համաձայն ենք Թորոսեանին որ իրաւամբ կը գրէ. «Հայագիտութեան մէջ, սակայն, կարծիք՝է եղել, թէ Դատաստանագիրքը գործնական կիրառութիւն երբեք չի ունեցել...: Այս կարծիքը, թւում է, արդէն կորցնում է իր ոյժը՝ տեղ զիջելով այն ճիշտ կարծիքին, որ Դատաստանագիրքը եղել է գործող օրէնսդիրք»: Ասիկա կը հաստատեն այն բազմաթիւ դրչագիր օրինակները՝ որոնք մեզի հասած են, երբեմն համառօտ եւ երբեմն ամբողջական օրինակներով: Թորոսեան երեք խմբագրութիւն կը նշէ Դատաստանագիրքին համար: Անոր հեղինակութեան թուականը կը նշանակէ 1184ին եւ Մխիթարէ առ Գրիգոր Տղայ գրուած նամակէ մը աւարտած կը նկատէ 1193ին: Նոյն ատեն Դատաստանագիրքը իր նախադրութեամբ եւ 251 յօդուածներով արդէն աւարտած կը նկատէ իբր Ա. խմբագրութիւն 1184ին: Սակայն Գոշ անտարակոյս 1184էն առաջ արդէն հետաքրքրուած էր օրինադրութեամբ, անտարակոյս հաւաքած էր օրէնքներ եւ արդէն լաւ գաղափար ունէր նիւթին մասին նախ քան 1184, երբ Նախադրութիւնը կը գրէր: Ուրեմն դժուար չէ հաւատալ որ Նախադրութեան գրութեան ատեն իսկ կրցած էր խմբագրել եւ վերջացնել Դատաստանագիրքին գոնէ Ա.ին խմբագրութիւնը: Նման գործ մը երկար ժամանակի պրպտման եւ հաւաքման կը կարօտի եւ ինչ որ աւելի ճշմարիտ է, երբեք չի աւարտիր մինչեւ հեղինակին մահը: Ասիկա նկատի առնելով կարելի է պարզել շատ մը հարցեր՝ որոնք այժմ «հակասութիւններ» կը նկատուին:

Ուրախ ենք որ Թորոսեան չի թերագնահատեր Վահան Ծ. Վրդ. Բաստամեանցի Գոշի Դատաստանագրքին հրատարակութիւնը, որ անուրանալի կերպով դնահատելի աշխատութիւն մըն է, որ խիստ կարեւոր պակաս մը լրացուցած էր իր ժամանակին եւ դեռ մեծապէս օգտաշատ է: Այսուհանդերձ ատիկա բան մը չի խլեր Թորոսեանի գիտական–համեմատական ընտիր հրատարակութենէն 45 ձեռագիրներու: Թորոսեան բնագրական երկար ուսումնասիրութեամբ մը կը ջանայ Գոշի Դատաստանագրքին զանազան խմբագրութիւնները, որ մեզի հասած են որոշել եւ նոյնիսկ ստուգել Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրին կապը Գոշին հետ: Կը խօսի լատիներէն թարգմանութեան մասին կատարուած ի պետս Լեհահայոց: Ցեղոյ բուն լեհերէն եւ ղիչաղերէն թարգմանութեանց մասին, ինչպէս նաեւ վրացերէն թարգմանութեան մասին:

Էջ ՃԺԸ. Թորոսեանի մեծապէս դնահատելի եւ արժէքաւոր յառաջաբանը կը վերջանայ մեզի տալէ վերջ իրեն ծանօթ Գոշի բոլոր Դատաստանագիրքերուն ցանկը: Իմ հաւաքմանս մէջ ալ կան Դատաստանագրքին օրինակներ, որոնք անծանօթ մնացած են Թորոսեանին, եւ զոր հոս կու տամ. Թիւ 152 (անթուական, անտարակոյս ԺԷ դարէն), Թիւ 91 (1624–էն), Թիւ 87 (1621–1624), Թիւ 82 (1688–1689), Թիւ 75 (1670էն), Թիւ 27 (ԺԸ-ԺԶ դար): Ասոնցմէ Թիւ 27ը եկեղեցական կանոններ են եւ չունին Գոշը. եւ Թիւ 75 էջ 293ա.էն սկսեալ ունի «Գիրք Դատաստանաց, Զոր արարեալ է սուրբ վարդապետին Մխիթարայ Գոշի»: Ունի Նախադրութիւնը եւ 251 կանոնները: Թիւ 87ն ալ ունի նախադրութիւնը նոյնպէս 251 կանոններով: Իսկ Թիւ 91ը համառօտագրութիւն մը կ'երեւայ Գոշին: Թիւ 152ը նոյնպէս Գոշինն է:

Էջ 1.ով Թորսեան կու տայ բնագիրը երեք խմբագրութեանց «տարբերութիւնքներով»: Էջ 527–528 «Յաւելուած» է, իսկ էջ 532ով կը տրուին մանրակերկիտ ծանօթութիւններ: Կը հետեւին Ցանկերը եւ կ'աւարտի այս դնահատելի եւ արժէքաւոր աշխատութիւնը: Թորոսեան,

© National Library of Armenia

ընդհանուր առմամբ, ընտիր կերպով կատարած է իր աշխատութիւնը, որուն համար շնորհապարտ ենք։

Ե. ՓԻՒՐՏԵԱՆ

* * *

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ

Գրեց

ԳԱՌՆԻԿ ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ

Հատոր Ա, Երեւան, 1973, էջ 382։

1974 թուի սկիզբներին Երեւանում «Հայաստան» Հրատարակչութեան կողմից լոյս տեսաւ Գառնիկ Ստեփանեանի «Կենսագրական Բառարան»ի Ա. հատորը։

Ի՜նչքան հաճելի ու քաջալեր է, որ մի ուսուցիչ, բանասէր, ուսումնասէր ու հետաքրքրուող անձ, իր ուզած տեղեկութիւնը, իր ուզած բոպէին կարողանայ գտնել ու օգտուել նրանից։

Այսպիսի մի հաճոյք մեզ տալիս է «Կենսագրական Բառարան»ը, որի գոյութեան պահանջը վաղուց ի վեր զգացուում էր մեր մօտ։ Թէեւ անցեալում այս ուղղութեամբ աշխատանքներ են տարուել եւ հրապարակ հանուել նման հրատարակութիւններ, բայց դժբախտաբար մնացել էին թերի վիճակում, տպագրուելով միայն Ա, Ա–Ը եւ Ա–Ն տառերով անունները։

Անձնանուններից բացի, մենք ունեցել ենք նաեւ հանրագիտարանի նման այլ աշխատութիւններ, որոնց մէջ եղել են աշխարհագրական ու հայկական շէն ու աւանների անունները, ինչպէս Հ. Էփրիկեանի «Բնաշխարհիկ Բառարան»ը, որը նոյնպէս մնացել է թերի, տպագրուելով միայն Ա–Կ տառերը։

Անուն–կենսագրութիւնների մինչեւ այժմ հրատարակուած լաւագոյն բառարանը, թէեւ ոչ այժմէական անուններով, պէտք է համարել Հրաչեայ Աճառեանի հինգ հատորնոց «Անձնանունների բառարան»ը, որի մասին «Կենսագրական բառարան»ի հեղինակը, ըստ երեւոյթին մոռացել է յիշելու իր Նախաբանի խօսքին մէջ։

Անցեալում տողերիս գրողն եւս ձեռնարկեց նման մի համառօտ բառարանի կազմութեան, բայց տեղեկանալով որ Հայաստանում արդէն տարուում է նման աշխատանք, դադարեցուց այն։

Ինչքան տեղեակ ենք, ուրիշներ եւս նման աշխատանքներ տարել են, անձնանունների հետ հաւաքելով նաեւ հայկական տեղանուններ, որոնք նոյնպէս մինչեւ այժմ լոյս աշխարհ չեն եկեր։

Գառնիկ Ստեփանեանի «Կենսագրական Բառարան»ը բաղկացած է երեք հատորից, որի Ա. հատորն է լոյս տեսել եւ իր մէջ ընդգրկում է Ա–Թ. տառերը։ Երկսիւնակ է եւ ունի 382 էջ, միջին մեծութեամբ։

Բառարանում տրուած են հայ գրողմտաւորականների, արուեստագէտների, աղդային չափանիշով հայ քաղաքական եւ այլ դէմքերի, ինչպէս եւ օտարազգի հայագէտների, օտար լեզուով գրող հայերի ու հայ ծագում ունեցող անձերի անունները։

Բառարանը կարեւոր մի աշխատութիւն է, որն եկաւ լեցնելու անհրաժեշտ այդ բացը, օգտակար շատ շատերին, նոյնիսկ հենց գրքում տեղ գտած եւ այժմ կեանք ունեցող անձերին, հայ հեղինակներին, մտաւորականներին, պատմաբաններին, բանասէրներին եւ այլոց, որոնք միշտ զգում են դրանց կարիքը եւ շատ անգամ դիմում այս ու այն աղբիւրին ու անօգուտ փնտռտուք կատարում։

Բառարանը իր գեղեցիկ օգտակարութեան մէջ, թւում է, աւելին կարող էր ծառայել, եթէ տուեալ անձի կենսագրութեան մէջ, նման Աճառեանի «Անձնանունների բառարան»ի, յիշուէին մէկ երկու կարեւոր աղբիւրներ, նոյն անձի աւելի ընդարձակ կենսագրութեան մասին, իսկ հոգեւորականների մասին նաեւ նրանց ունեցած աստիճանն ու պաշտօնը։

Բնականաբար, նման մեծ տարողութեամբ աշխատութիւնների մէջ, կարող են լինել այլ բացեր ու աննշան մոռացումներ ու բացթողումներ, որոնք մասամբ առաջ են գալիս աղբիւրների չգոյութեան պատճառով, յատկապէս Հայաստանում, ուր վերջին կէս դարուայ արտասահմանեան հայ մամուլն ու այլ հրատարակութիւնները չեն ստացուել ամբողջութեամբ։

Ստորեւ տալիս ենք մեզ ծանօթ Ա–Գ տառերի ներքեւ մի քանի անձերի մասին եղած մոռացումներն ու բացթողումները, որպէսզի ապագայում, ըստ անհրաժեշտութեան, սրբագրուեն ու լրացուեն յաջորդ հատորներում.

— Արգար Տիգրանեան. (էջ 9) մեռել է 1950 թուին, նրա «Նոր Ջուղայի անդիր բանահիւսութիւնը» մէկ հատորով տպագրուել է յետ մահու՝ 1966 թուին։

— Ալլահվերդի աշուղ. (էջ 54) ծնուել է ոչ թէ Զարմահալ գիւղում, այլ Զարմահալ գաւառի Լիւսեան գիւղում, 1820 թուին։

— Աղանեան Վահան. (էջ 69) եղել է քահանայ, մեռել է 1942 թուին, յիշուած աշխատութիւններից բացի, նա գրել է նաեւ «Ս. Մինաս եւ Ս. Վարվառէ» գրքոյկը, եկեղեցիների մասին ունեցած փոքր աշխատութեան խորագիրն է՝ «Նոր Ջուղայի եկեղեցի ուխտատեղիներ»։

— Ամիր Օղլի (աշուղ). (էջ 85) ծնուել է ոչ թէ Բուրբուրի գիւղում, այլ՝ գաւառում։

— Առաքել Բաղիշեցի. (էջ 105) 1971 թուին Երեւանում, Արշալոյս Ղազինեանի ուսումնասիրութեամբ լոյս են տեսել նրա երգերը. «Առաքել Բաղիշեցի» խորագրով։

— Գառոնէ Արամ. (էջ 227) մեռել է 1941 Օգ. 28ին, իսկ «Լուսաբեր»ը հրատարակուել է 1949–1971 թուերին։

— Գէորգ Զուղայեցի (էջ 241) կուսակրօն հոգեւորական, ծնուել է 1693 թուին եւ վախճանուել 1768 թ. Հոկտ. 28ին, Ջուղայի առաջնորդ է եղել 1754 թուից մինչեւ մահը։

— Գուրէյեան Նազար (էջ 252) ծնուել է Թաւրիզում 1843 թուին, եւ մեռել 1901 թուին։ Իր «Պարսկաստանի Հայերը» աշխատութիւնը տպագրուել է Թեհրանում 1968 թուին, Տաճատ Պօղոսեանի առաջաբանով։

Այս, ինչպէս եւ յիշատակուած անձերի շարքը կարելի է շատ երկարել։ Եթէ անհրաժեշտ լինի թուել հայ բոլոր արուեստագէտների եւ հոգեւոր ու աշխարհիկ անձերի անունները, որոնք մէկ–երկու գրքեր են հրատարակել, ապա դրանց թիւը շատ պիտի բարձրանայ։

Այսպիսի աշխատութիւնը պահանջում է երկար ժամանակ, անսպառ եռանդ, անխոնջ պրպտումներ եւ աննահանջ ու հաստատուն կամք։

«Կենսագրական Բառարան»ը մի կարեւոր աշխատութիւն է, որ անհրաժեշտ է ամէն մէկ գրագէտի ու հայ ընտանիքի համար։ Ցանկանք որ եղած բացթողումներն ու մոռացումները, լրացուեն յաջորդ հատորներում։

Լ. Գ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

© National Library of Armenia